

Оригиналан научни рад  
Примљен: 28. фебруар 2018.  
Прихваћен: 14. фебруар 2019.

94:327(497.11:470)"1912/1913"  
323.23(470)"1912/1913"  
327(497.11:436-89)"1912/1913"  
COBISS.SR-ID 283747596

**Др Никита С. Гусев**, виши научни сарадник  
Институт за славистику РАН  
Москва, Руска Федерација  
E-mail: gusevns@gmail.com

## **ДА ЛИ СУ РУСИ ЖЕЛЕЛИ РАТ? РУСКА ЈАВНОСТ И СРПСКО-АУСТРИЈСКИ КОНФЛИКТ 1912–1913. ГОДИНЕ\***

*АПСТРАКТ: У јесен 1912. године почео је Први балкански рат у коме је Србија као циљ имала добијање приступа јадранском мору. Међутим, жеље Београда сукобиле су се са чврстом позицијом Беча, који се залагао за формирање Албаније чије би границе значиле крај српским жељама. Ниједна од страна у спору није била вољна да одступи, па је Аустроугарска прешла на отворене претње ратом. Рад проучава погледе различитих слојева руског друштва према могућности уласка земље у рат у одбрану Србије и анализира узроке тих ставова. Износи се да је руско друштво било више расположено за рат, али не да би заштитило Србију, већ због очувања националног поноса пред аустроугарским агресивним акцијама.*

*КЉУЧНЕ РЕЧИ: балкански ратови, руско друштво, Србија, Аустроугарска, српско-аустријски конфликт 1912.*

---

\* Чланак је део научноистраживачког пројекта № 18-09-00346, који финансира Руски фонд за основна истраживања (Российский фонд фундаментальных исследований).

Стогодишњица окончања Првог светског рата, који је знатно изменио географску карту Европе, обележена је 2018. године. Рат је, међутим, могао почети и 1912. године на сличан начин, због притиска Аустроугарске на Србију коју је подржала Русија. Ситуација се тада ипак прилично разликовала, како због различитих спољно-политичких позиција великих сила, тако и због расположења које је владало у руском јавном мњењу.

У јесен 1912. године почео је Први балкански рат. Бугарска, Србија, Грчка и Црна Гора заједно су иступиле против Османске империје. Балкански савез ушао је у рат насупрот ставу великих сила, које су желеле да спрече конфликт и претиле да неће прихватити никакву промену првобитног стања на Балкану. Међутим, насупрот већини прогноза, за кратак период армије православних држава Балкана поразиле су турску војску и померили линију фронта до утврђених чаталџанских положаја надомак Цариграда, док су под опсадом били три тврђаве – Једрене, Скадар и Јањина. Под притиском јавног мњења и у складу са новонасталом ситуацијом европске владе „заборавиле” су на сопствене претње, те се чинило да ће се маштарије балканских савезника о деоби европских територија под султановом влашћу брзо реализовати. Али такво решење наишло је на непријатељство Аустроугарске, која је имала сопствене планове за продор на Балкан. Србија је рачунала на поделу јадранског приобаља са Грчком, те да ће на тај начин добити и несметан приступ отвореном мору и избавити се од зависности од северног суседа. Царско-краљевска влада била је савршено свесна да ће тада могућност лагане колонизације полуострва нестати, па је иступила у корист стварања независне албанске државе у границама које су анулирале све планове Србије. Очи Београда биле су упрте у Петроград и руско јавно мњење, будући да су иступи тамошњих појединаца давали повода оптимизму. У јулу 1912. године, под изговором пословног путовања, вођа октобариста А. И. Гучков посетио је Балкан. У Београду је био примљен на највишем нивоу. За њега је приређена свечана вечера, док су га на жељезничкој станици испратили сви српски министри са председником владе Николом Пашићем на челу, затим градоначелник Београда и руски посланик Николај Х. Хартвиг. Сусревши се у возу са руским послаником у Софији А. В. Некљудовом, А. И. Гучков причао му је о расположењу српског друштва према рату, али је прећутао оно о чему је „говорио и шта је пропагирао међу Србима”.<sup>1</sup> Већ у августу

<sup>1</sup> Anatoly Nekludov, *Diplomatic reminiscences before and during the World War, 1911–1917*. (New York: E. P. Dutton and Company, 1920), 98–100.

вођа октобариста телеграфисао је Н. Пашићу: „Остајете ли при истој одлуци? Нека вам је Бог у помоћи!”.<sup>2</sup> Према речима секретара руског посланства у Београду В. Н. Штрандмана, управо су А. И. Гучков и Н. Х. Хартвиг уверавали српску владу да је руски народ, упркос званичној политици, на српској страни.<sup>3</sup> Међутим, они нису били једини у томе. Уочи објаве рата, у приватном разговору бивши председник III Државне думе Н. А. Хомјаков говорио је српском посланику Д. Поповићу да Срби треба да се воде оним што су планирали, не обазирајући се на руско Министарство иностраних послова. Он је истакао да то каже у своје лично име, а не и у име целе земље.<sup>4</sup> Поред тога, организовани су разни јавни скупови, словенске вечери, на којима су се све чешће могла чути јавна одобравања српских претензија. Према мишљењу Л. Д. Троцког, који је у том периоду био дописник неколико руских листова са Балкана, „непрекидна агитација неких руских листова и дебатних клубова” и довела је до тога да су се Срби исцрпљивали до крајњих граница, трудећи се да што је могуће брже запоседну упоришта на јадранској обали.<sup>5</sup>

Међутим, док је год крајњи исход био неизвестан, наде у притисак јавног мњења све су више расле. У Петербургу, акцију на усмеравању народног расположења у жељеном правцу водили су исељеници из југословенских земаља Д. И. Семиз, И. П. Табурно.<sup>6</sup>

У октобру је у руску престоницу стигао професор Београдског универзитета Р. Кошутић. Будући да је у отаџбини предавао руски језик, био је чест гост у Русији. Кошутић је био и аутор уџбеника руске граматике. Јавни наступи на политичке теме на руском тлу за

---

<sup>2</sup> *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878–1917, Серия вторая, 1900–1913, Т. 20, Ч. II, 14 августа – 17 октября 1912 г.* (Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1940), 158 (даље : МОЭИ).

<sup>3</sup> Василий Н. Штрандтман, *Балканские воспоминания* (Москва: Книжница, 2014), 193.

<sup>4</sup> Срѣбските интриги и коварства срещу Бѣлгария 1804–1914 (София: Анико, 2009), 356.

<sup>5</sup> Лев Троцкий, *Перед историческим рубежом. Балканы и Балканская война* (Санкт Петербург: АНО «Новый Прометей», 2011), 100–101.

<sup>6</sup> Видети: Никита С. Гусев, „Болгария и Сербия в 1912–1913 гг.: соперничество за статус «любимца» России на Балканах”, *Вынужденное соседство — добровольное приспособление в дипломатических и межнациональных отношениях в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе XVIII–XXI вв.*, ур. О. В. Хаванова (Москва, Санкт Петербург: Нестор-История, 2017).

њега такође нису представљали новост. Још 1908. године објавио је брошуру „Српски народ и анексија Босне и Херцеговине”.<sup>7</sup>

Када је стигао у Петроград, Р. Кошутић се одмах бацио на посао. Према документима тајне полиције, он је на став либералног јавног радника М. М. Коваљевског апеловао питањем, које је у себи садржало реторику листа „Новое время”: „Да ли је истина да је руска прогресивна демократија, која на речима проповеда слободу, једнакост и братство, у стварности у служби јеврејског капитала, и залаже се да ти принципи важе само у случајевима које се односе на Јевреје, док одбија да их прихвати када су у питању Југословени, који су под турским јармом?” М. М. Ковалевски одговорио је да он не може самостално дати одговор, па је стога 11. октобра 1912. у његовој кући одржан састанак на коме се расправљало о том питању. Том приликом вођа партије кадета П. Н. Миљуков изјавио је да „у Русији словенска идеја служи само као играчка у џепу реакционарних кругова руског друштва”. Прогресивни грађани требало је да, по њему, то питање посматрају у ширем контексту и да узму у обзир чињеницу да ће патриотско одушевљење штетити даљој либерализацији државе и „угасити бакљу уставности”. Као одговор на то уследио је ватрени иступ Р. Кошутића. Према његовим речима, онај ко не подржава Јужне Словене у борби против Турака „тај је за Јевреје, за јеврејске берзе, које улажу своје милијарде у Турску, тај је против Словена, против једнакости, братства и слободе, тај је против Русије моћне и велике”. Речи српског научника произвеле су потребан ефекат и П. Н. Миљуков остао је усамљен када се гласало за текст апела, који је садржао веома важан став да руска национална свест налаже да се за балканске народе обезбеде плодови њихових победа.<sup>8</sup> Након пет дана, на иницијативу Друштва словенске узајамности одржан је банкет у част Р. Кошутића, на ком је присуствовало више од 70 јавних личности.<sup>9</sup>

Тај притисак за руску владу није био нимало пријатан, па је српски посланик Д. Поповић јављао Н. Пашићу о незадовољству министра иностраних послова С. Д. Сазонова, према чијем мишљењу емисари Београда учествују у новинарским нападима на политику руског Министарства иностраних послова, пошто су „неки од наших људи долазили у контакт са неким лицима из тих

<sup>7</sup> Радован Кошутич. *Сербский народ и аннексия Боснии и Герцеговины* (Санкт Петербург: Типография М.А. Александрова, 1908).

<sup>8</sup> Государственный архив Российской Федерации (даље – ГАРФ). Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 28–29об.

<sup>9</sup> Исто, 32об.

листова”, а у вези са Р. Кошутећем министар је додао да није у реду да Србија у Русији има два посланика истовремено – једног за владу, а другог за новинаре и јавно мњење.<sup>10</sup>

У то време кулминирао је дипломатски спор Београда и Беча. Никола Пашић је 15. октобра 1912. преко штампе апеловао на велике силе да његовој земљи предају „макар и најмању луку” на Јадрану, а истог дана министар иностраних послова Аустроугарске монархије Л. Бертхолд је на заједничком заседању аустријске и мађарске делегације изјавио да „монархија има на Балкану животно важне интересе које ће штитити по сваку цену”.<sup>11</sup> Како се касније сећао С. Д. Сазонов, питање српског изласка на море у дужем интервалу постало је централно питање европске дипломатије, мада је само по себи имало „чисто локални значај”. Однос српског друштва према том проблему пренео се и на руско. Кругови блиски двору и престоничка националистичка штампа почели су активну „бучну кампању”, која се огледала у уличним демонстрацијама, скуповима и читавој бујици написа у штампи који су оптуживали државно руководство малтене за издају.<sup>12</sup>

Министар војни В. А. Сухомлинов упутио је 28. октобра председнику владе В. Н. Коковцову неочекиван и екстреман захтев да му се „у вези са ситуацијом на Балкану” стави на располагање 63 милиона рубаља ради појачања одбране на фронту према Аустроугарској. При томе је додао да је Никола II овај захтев већ одобрио,<sup>13</sup> на тај начин показујући да је пренебрегао мишљење премијера и указујући на независан положај свог министарства.<sup>14</sup> На заседању Министарског савета 31. октобра В. А. Сухомлинов потврдио је своје ставове о потреби спровођења мера за јачање борбене готовости руске војске. Председник владе је на то одговорио да, имајући у виду напоре великих сила на изналажењу мирног ре-

---

<sup>10</sup> Срѣбските интриги и коварства... , 438.

<sup>11</sup> Юрий А. Писарев, Великие державы и Балканы накануне Первой Мировой войны (Москва: Наука, 1985), 116.

<sup>12</sup> Сергей Д. Сазонов, *Воспоминания*. (Минск: Харвест, 2002). URL: [militera.lib.ru/memo/russian/sazonov\\_sd/04.html](http://militera.lib.ru/memo/russian/sazonov_sd/04.html) (Приступљено: 22. 4. 2018).

<sup>13</sup> Владимир Н. Коковцов, *Из моего прошлого. Воспоминания 1911–1919* (Москва: Современник, 1991), 178.

<sup>14</sup> Сукоб који је уследио између В.А. Сухомлинова и В.Н. Коковцова у јесен 1912 г. осветљен је на основу мемоара председника владе и «Особых журналов Совета министров» у чланку М.Ф. Флоринског: „Совет министров России и Военное министерство накануне Первой мировой войны”, *Труды Исторического факультета СПбГУ*. Т. 5: История России: экономика, политика, человек. Санкт Петербург, 2011)

шења, за сада не треба рачунати са извесношћу рата.<sup>15</sup> Ипак, његов став није уважен и као резултат тога усвојен је захтев за пребацивањем финансијских средстава Министарству војном, мада је било очигледно да је састављен на брзу руку и без озбиљније припреме.<sup>16</sup> У исто време Министарство унутрашњих послова убрзано је радило на процени моралне спремности становништва за рат.

Потом је, према мемоарима В. Н. Коковцова, цар 19. новембра - сазвао састанак на који су позвани председник владе и министар иностраних послова, где су доведени пред свршен чин. Претходног дана на састанку са командантима Варшавског и Кијевског војног округа цар је донео одлуку да се потпуно мобилишу трупе Кијевског војног округа, а делимично у Варшавском, с тим да се изврше припремне радње за аналогна дејства и у Одеском војном округу. Руски монарх је при томе рачунао на подршку немачког - цара.<sup>17</sup>

Према документима Министарског савета ствари су се одвијале унеколико другачије. В. А. Сухомлинов се 22. новембра у писаној форми обратио В. Н. Коковцову о неопходности ратних припрема. Председник Министарског савета информисао је 24. новембра о томе Николаја II, након чега је уследио састанак са царем. На том састанку С. Д. Сазонов скретао је пажњу да ће извођење мобилизације само заоштрити односе са Аустроугарском и подстаћи Србију да буде што непопустљивија. Као резултат састанка Савет министара одлучио је да се почне са куповином коња за војне потребе, да се појача обезбеђење мостова и да се коњичке јединице предислоцирају ближе граници са Дунавском монархијом. Мобилизацијске мере су одложене, с тим да се почне са њиховим спровођењем „у зависности од развоја ситуације”.<sup>18</sup> На крају су се у Петрограду задовољили само са продужетком служења војног рока војницима који су преведени у резерву, чиме је бројно стање трупа у западним војним окрузима доведено до оног према ратној формацији. Према Годишњем извештају Министарства војног за 1912. годину, разлог за то била је „забрињавајућа политичка ситуација и - могућност оружаног сукоба са државама Тројног савеза”.<sup>19</sup>

---

<sup>15</sup> *Особые журналы Совета министров Российской империи. 1909–1917 гг. (1912. год. ),* Сост. Б.Д. Гальперина. (Москва: РОССПЭН, 2004). 316–317.

<sup>16</sup> В.Н. Коковцов, *наведено дело*, 178-179.

<sup>17</sup> Исто, 182.

<sup>18</sup> *Особые журналы Совета министров...*, 386–391.

<sup>19</sup> *Военная промышленность России в начале XX века 1900–1917* (Москва: Новый хронограф, 2004), 423. Истовремено, у својим мемоарима С.Д. Сазонов

Идеја о рату лебдела је у ваздуху и изазивала разумљив страх код савременика. Убрзо након што је дошао на место градоначелника Петербурга И. И. Толстој забележио је 31. октобра о повећању бројног стања армије у свом дневнику: „Ван сваке сумње је повезано са проблемима на Балкану”.<sup>20</sup> У сећањима историчара С. С. Олденбурга остало је записано да је „у новембру свима изгледало, да је рат могућ”.<sup>21</sup> Слична сведочанства срећемо и у дневничким белешкама песника А. А. Блока: „Док смо пили чај код маме, уморан и тужан, Франц рече – рат: Аустријанци су мобилисали осам пограничних корпуса”.<sup>22</sup> У децембру је сазнао од добровољца К. К. Кузьмина-Караваева, који се налазио на одслужењу војног рока, да се његов пук спрема за рат.<sup>23</sup> Овакве вести допрле су и до сеоске средине. У децембру је мештанин села Тотма из Вологодске губерније А. А. Замараев забележио у дневнику: „Аустрија је спремна за рат. Има 800.000 војника приправних за борбу”,<sup>24</sup> док је један од агената тајне полиције о расположењу становништва извештавао: „Од самог почетка интервенција Русије сматрала се неизбежном”.<sup>25</sup>

Писац М. Горки налазио се тада на острву Капри, али су гласине и узнемирујуће вести стизале и до њега. У својим писмима распитивао се код пријатеља о реалној могућности за избегавање рата са Подунавском монархијом. Ако би му неко отписао како кажу „спремамо се да ратујемо”, он би за њега одмах рекао да је „балванчина”. Писац А. В. Амфитеатов, који је више пута боравио на Балкану, писао је у то „зло мало верујем. Давно нисам био тамо, па не могу да судим”. За М. Горког ширење гласина о могућем сукобу било је чак и повод за спрдњу. У децембру 1912. године он је критичару и историчару књижевности Е. А. Љацком поставио питање : „Треба ли да гледам у пасуљ хоћете ли ме посетити овде, као што прост свет гата хоће ли бити аустријско-руског рата?”.<sup>26</sup>

---

смешта те догађаје у прву половину 1913. године. У његовим сећањима су та дешавања очигледно помешана са Скадарском кризом. (С.Д. Сазонов, *наведено дело*)

<sup>20</sup> Иван И. Толстой, *Дневник. 1906–1916* (Санкт Петербург: Фонд регион. развития Санкт-Петербурга, 1997), 414.

<sup>21</sup> Сергей С. Ольденбург, *Царствование Императора Николая II*, Т. 2 (Мюнхен: Ово распространения рус. нац. и патриотической лит., 1949), 96.

<sup>22</sup> Александр Блок, *Дневник* ( Москва: Советская Россия, 1989), 151.

<sup>23</sup> Исто, 394.

<sup>24</sup> *Дневник Тотемского крестьянина А.А. Замараева. 1906–1922 год* (Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 1995), 56.

<sup>25</sup> ГАРФ. Ф. 63. Оп. 32. Ед. хр. 1346. Л. 19.

<sup>26</sup> Литературное наследство. Т. 95: Горький и русская журналистика начала XX века Неизданная переписка. (Москва: Институт мировой литературы имени А

После Фебруарске револуције, на ислеђивању у августу месецу 1917. године, А. И. Гучков тврдио је да је од почетка балканских ратова постало јасно да се „одмах могло видети да ће доћи до великих догађаја на светској сцени, рачунајући у то и унутрашње немире и рат”.<sup>27</sup>

Ипак, очекивања и предосећања да ће рата бити нису значила и да се рат желео. По том питању поданици руског цара нису били ни најмање једнодушни. То се да приметити чак и у извештајима полицијских службеника, у којима се често називају и њихови лични ставови. Непостојање јединственог става по том питању чак и међу највишим чиновницима Министарства показује припрема текста извештаја цару о односу становништва према могућности избијања рата. У различитим фазама израде документа стално су мењани акценти који су час ишли у прилог рату, а час су били против њега.<sup>28</sup>

На ставове војника утицала је идеологија али и жеђ за само-потврђивањем. Из Рјазања и Јарославља полицијски агенти јављали су да се официри јавно декларишу за рат јер очекују унапређења и ордење.<sup>29</sup> У Одеси су резервисти и војници који су остали на продуженом року након завршене обуке исказали „жељу да иду у рат”.<sup>30</sup> То је потврдио и депутат– националиста В. М. Пуришкевич изјављујући да се „када је генерал Иванов саопштио у Кијеву резервистима да остају и даље у касарни тако громко и застрашујуће *Ура!* заорило међу резервистима какво се давно није чуло. Овде у Петербургу имам доста пријатеља међу трупним старешинама. И ето, сада војници који су одслужили војни рок одлазе кућама пуни туге и горчине.”<sup>31</sup> Према подацима тајне полиције, престонички гардијски официри били су равнодушни, док се подофицири и војници нису бунили због продужетка војног рока. „Све у свему, расположење међу војницима било је веома добро” – тврдио

---

.М. Горького РАН, 1998). URL: [http://az.lib.ru/g/gorxkij\\_m/text\\_0460.shtml](http://az.lib.ru/g/gorxkij_m/text_0460.shtml) (Приступљено: 22. априла 2018).

<sup>27</sup> Падение царского режима. Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайно Следственной Комиссии Временного Правительства, Т. 6. (Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1926), 254.

<sup>28</sup> Никита С Гусев, „„Какие вообще высказываются соображения по вопросу желательности вмешательства России в славянский вопрос”: доклад Департамента полиции об отношении населения России к возможности общеевропейской войны в 1912 г., *Славянский альманах*, Вып. 1–2. (2017), 426–439.

<sup>29</sup> ГАРФ. Ф. 63. Оп. 32. Ед. хр. 1346. Л. 11, 12.

<sup>30</sup> *Исто*, Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 15.

<sup>31</sup> *Стенографические отчеты* / Гос. дума, четвертый созыв, сессия первая. Заседания 1–30: (с 15 ноября 1912 г. по 20 марта 1913 г.) (Санкт Петербург: Гос.тип, 1913), Стб. 2418.



је сарадник тајне полиције.<sup>32</sup> Његов колега из провинције извештавао је да ће војници „спремно поћи да се бију са Аустријанцима и заштите браћу Словене”.<sup>33</sup>

Из Смоленска се извештавало о супротном расположењу: „међу резервистима се шире гласине да се не треба одазивати на мобилизацију”.<sup>34</sup> Та разлика у ставовима не треба нимало да чуди пошто су резервисти већ окусили чари живота у цивилству, нису више били под утицајем војне дисциплине и пропаганде, док се у највећем броју случајева овде радило о радницима и сељацима.

Веома је тешко створити потпуну слику о односу ових основних категорија становништва према рату, пошто није било социолошких истраживања, док штампа из тог времена није одражавала ставове тих друштвених слојева. На основу оштрих полицијских извештаја може се закључити да су радници Петербурга били равнодушни према догађајима на Балкану, исказујући повремено симпатије према тамошњим Словенима. Аполитични пролетаријат „заокупљен сопственом егзистенцијом и бригама, сматрао је да Русији рат није потребан”.<sup>35</sup>

Сасвим супротно расположење владало је међу московским радништвом. Агент тајне полиције под псеудонимом Андрејев, који је радио у штампарији, извештавао је да се по питању Аустроугарске „често могу чути повици.. *Показаће теби Русија*, при чему су посебно ратоборни били војни обвезници, а тек делом старији људи”. Други московски агенти јављали су да „радници из редова резервиста немају аверзију према рату. Верују у могућност увлачења Русије у рат са Аустријом и одобравају то”. Начелник Московске губернаторске жандармеријске управе извештавао је Петербург да су радници вољни да ратују: „Ако се Аустрија умеша ми ћемо сви поћи.”

Полицијски извештаји из провинције такође не дају дефинитиван одговор о ставу становништва према рату. Док је у Тули расположење било слично оном у престоници, у Нижњем Новгороду владало је мишљење „да ће Русија Словенима пружити пуну подршку”. У Рјазању су били опрезнији гледајући на руско мешање „само као на крајње средство ради одржања нашег престижа на Балкану”, док је у Тверу „већина изражавала потребу да Русија подржи све словенске захтеве и да ако је потребно за то ратује”. У исто

---

<sup>32</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 33об.

<sup>33</sup> Исто, Ф. 63. Оп. 32. Ед. хр. 1346. Л. 19.

<sup>34</sup> Исто, Л. 7.

<sup>35</sup> Исто, Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 33об.

време сељаци су се према рату односили „негативно због могућих великих жртава”.

У Смоленску су на оружани сукоб гледали као на „трагедију за народ”. У Орјолу су гласине о могућности избијања оружаног обрачуна изазивале „одређен страх”,<sup>36</sup> док су се у Царицину радници и сељаци негативно односили према таквој могућности развоја догађаја.<sup>37</sup>

У Сибиру је становништво било уздржано расположено. У Иркутску су се само војници и десничари залагали за рат, док су остали мислили да рат на Балкану „води буржоазија за своје интересе, те да народ од тога нема користи”.<sup>38</sup> Из Томска су извештавали да се „становништво Западног Сибира уопште мало занима за словенско питање”, схвата неопходност да се подрже балкански народи, „али избегавајући оружану интервенцију, која би могла да наруши унутрашњи мир у земљи”.<sup>39</sup> Истовремено у неким регионима владала је бојазан да Русија још није у потпуности спремна за извођење великих ратних операција, због сећања на горко искуство из руско-јапанског рата.<sup>40</sup>

Дијаметрално супротно расположење владало је у већим градовима, нарочито међу интелигенцијом и политичарима, јер је читалачка публика на овај или онај начин била увучена у заврзламе спољне политике.

Најоштрији став заузели су десничари. У Кијеву су десничарске организације сматрале „за свету дужност Русије бригу о Словенима и потребу да се они најснажније подрже”, док су у случају рата рачунали на ентузијазам читавог друштва.<sup>41</sup>

По кулоарима Државне думе националиста В. В. Шуљгин је говорио: „Ако желиш мир, спремај се за рат. Господа Аустријанци - понашају се сувише дрско и изазивачки.” Неки други представници ове политичке опције сматрали су да то ипак није довољан повод за рат. Кнез А. П. Урусов изјавио је: „Избијање европског рата због једне мале луке за мене звучи потпуно бесмислено.” Националиста П. Н. Балашов мислио је да је „комично водити рат због тамо неког Драча”, али се притом „мора имати на уму да сваки уступак има с-

<sup>36</sup> Исто, Ф. 63. Оп. 32. Ед. хр. 1346. Л. 3-16.

<sup>37</sup> Государственный архив Волгоградской области (даље - ГАВО). Ф. 6. Оп. 1. Ед. хр. 297. Л. 120.

<sup>38</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 17.

<sup>39</sup> Исто, Л. 18.

<sup>40</sup> Исто, Л. 16, 20.

<sup>41</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 24.

воје границе, тако да Русија не може да дозволи себи да не иступи у заштиту општесловенских интереса, ако они буду угрожени.<sup>42</sup>

Познати публициста М. О. Мењшиков у чланку у листу „Ново време” („Новое время”) саветовао је 1. новембра Србима да своју тежњу за изласком на Јадран не претворе у *casus belli*, већ да се стрпе, јер „без обзира колико корисно би било да Срби имају свој излаз на море, ипак могу преживети и без тога”. После неког времена њима ће и онако припасти цела источна обала Јадранског мора. Међутим, неколико дана касније у уводнику истог тог листа изнета је гласна претња: „Након поделе Турске отвара се и питање даљег опстанка Аустрије.”<sup>43</sup> Затим је крајем новембра изашла књига сарадника помениутог листа Ј. П. Табуерна, пореклом из Боке Которске, којије тврдио да је излаз на море за Србију питање живота или смрти, док Аустроугарска нема права да наступа с позиције силе, будући да никада није добила ниједан озбиљан рат. И без обзира на то колико неважан за Русију изгледао разлог, она мора да својим верним балканским савезницима пружи „што више доказа пријатељства и - подршке. Није довољно да се само дивимо њиховим победама и успесима”. Због тога, истицао је, не треба искључити ни употребу оружја, на коју дипломате често заборављају.<sup>44</sup>

По питању позитивног односа према рату ставовима највећег броја десничара приближили су се и октобаристи. М. М. Алексејенко изнео је у Думи следећу мисао: „Само по себи је разумљиво да је глупо ратовати због једне мале луке, али се не сме заборавити да је излазак Србије на море за њу представља насушну потребу од животне важности.”. Према његовим речима, ако српска држава и даље буде имала сметњу на путу развоја оличену у Аустроугарској, такво стање ствари неће се моћи дуго одржати. „Искрица тиња, и у најближој будућности пожар је неминован.”<sup>45</sup> Вођа те странке А. И. Гучков, према подацима полиције, такође се залагао за поделу Албаније између Србије и Грчке, будући да би формирање Албаније „поново послужило као јабука раздора међу балканским држ-

---

<sup>42</sup> Берта Д. Гальперина, Зинаида И. Перегудова, Виталий И. Старцев, „Донесения Л.К.Куманина из Министерского павильона Государственной думы, декабрь 1911 – февраль 1917 года”, *Вопросы истории*, № 2 (1999), 6–7.

<sup>43</sup> Елена Г. Кострикова, *Геополитические интересы России и славянский вопрос: Идеиная борьба в российском обществе в начале XX века* (Москва: Кучково поле, 2017), 267–268.

<sup>44</sup> Иероним П. Табуерно, О сербских битвах (впечатления очевидца войны сербов с турками 1912 г.) (Санкт Петербург: Новое время, 1913), 140–144.

<sup>45</sup> Б.Д. Гальперина, З.И. Перегудова, В.И. Старцев, *наведено дело*, 6–7.

авама”.<sup>46</sup> У принципу, како је сматрао начелник одељења тајне полиције за Петербург „међу именованим друштвеним круговима (умерена десница, умерени и напредњаци) идеја о рату Русије за словенску ствар у постојећој ситуацији је популарна, с обзиром на то да су се ти исти кругови према руско-јапанском рату односили потпуно негативно”.<sup>47</sup>

Ни либерали нису имали јасан став. П. Н. Миљуков је у Думи иступао против рата: „Говори се много о задовољењу сујете. Међутим, ситуација је таква да постоји нешто важније од сујете. вероватно ни једна ни друга страна неће бити потпуно задовољне, али ће се тиме спречити веома озбиљне компликације.” Док се он „није усуђивао” да укаже на пут решења сукоба, његов партијски друг В. А. Маклаков предлагао је као излаз из ситуације да би Србија, у складу са примером Кинеске источне железнице, могла узети у закуп на 100 година албанску територију на којој би изградила пругу до мора. Међутим, он је схватао и тешкоће у вези са спровођењем предложеног плана: „лако је споразумети се са мирољубивим Кинезима, али Албанци су народ дивљи”. Ипак, и та препрека могла се премостити, уколико је било „важно само то, да се конфликт мора решити мирним путем”. Напредњак А. А. Бубликов сматрао је да „ми немамо никакве реалне интересе на Балканском полуострву”, па се због тога не сме говорити ни о каквом другачијем решењу сукоба, осим о мирном.<sup>48</sup> Тако су либерали у Думи сачували највиши степен трезвености. Треба рећи да се то односило и на њихове публикације. С. Д. Сазонов се сећао да су листови либералне оријентације о питањима спољне политике „извештавали непристрасно и трезвено оцењивали политичку ситуацију”.<sup>49</sup>

Ипак, код кадета није постојала унутарпартијска сагласност по питању рата. О томе је прилично грубо и отворено извештавао припадник престоничке тајне полиције: „Нарочито међу кадетима, према сведочанствима агената, формирале су се две струје: једна – јеврејска, са Миљуковом и Винавером на челу и друга – словенска. Јеврејска група подржава аустријске позиције и штити политику Сазонова. Словенска струја, са Коваљевским на челу, солидарна је са напредњацима, октобристима и националистима.”<sup>50</sup>

<sup>46</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 31об.

<sup>47</sup> Исто, Л. 31.

<sup>48</sup> Б.Д., Гальперина, З.И. Перегудова, В.И. Старцев, *наведено дело*, 6–7.

<sup>49</sup> С. Д. Сазонов, *наведено дело*.

<sup>50</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 29об.

Ситуација је у стварности била још запетљанија. У октобру - 1912. године питање руске војне интервенције активно је расправљано на заседању петербуршког огранка Централног комитета - кадета. Један од његових чланова А. Р. Ледницки изражавао је бојазан да ће уздржана позиција довести до тога да ће „друштвена гибања проћи мимо нас”. П. Б. Струве истицао је да је „главни задатак Русије при ликвидацији Турске у Европи” заузимање мореуза, те да је тренутна ситуација за остваривање тог циља много повољнија него 1853. године (Кримски рат – прим. прев.). Са њим се слагао и Н. А. Гредескул, сматрајући да је ток догађаја иде на руку Русији а не Аустроугарској. „Рат нико не жели, али и за одвраћање од рата не треба се од њега одрицати као од инструмента политике”, рекао је он на заседању Централног комитета. П. Н. Миљуков је ради заштите свог става изнео више добро промишљених аргумената. Он није сматрао да је за Русију неопходно да одмах ступи у рат због заштите интереса Јужних Словена, већ да земља треба да се усмери на реализацију сопствених циљева – заузимања мореуза. У постојећој ситуацији „питање о ликвидацији Турске још увек није било покренуто”. Стога је, према мишљењу вође кадета, странка требало да иступа суптилно и дипломатски и да не износи отворено своје виђење проблема да је народ не би везивао за агресивну политику.<sup>51</sup>

Међутим, круте партијске дисциплине међу кадетима није било, па је професор М. П. Чубински јавно изјавио у Друштву словенског научног јединства да се на Балкану води борба за начела слободе и културе и „ако би Русија у име тих вредности требала да преживи крваве моменте, уверен сам да ће она тај историјски испит положити као велика победница, у сопственом интересу и у интересу сопственог будућег унутрашњег развоја”.<sup>52</sup>

Затим је то питање покренуто и на седници московског огранка Централног комитета кадета, који се показао још ратоборнији од оног петербуршког.<sup>53</sup>

Међутим ни у старој престоници кадети ниси били јединствени. Десничарски оријентисан део партијског чланства сматрао је да ће сваки уступак Русије значити ударац њеном престижу, не само у иностранству, већ и међу широким слојевима становништва.

---

<sup>51</sup> Валентин В. Шелохаев, *Либеральная модель переустройства России* (Москва: Росспэн, 1996), 200–205.

<sup>52</sup> Михаил П. Чубинский, „Балканская война и вопросы культуры”, *Славянский вопрос в его современном значении* (Санкт Петербург: издательство „Санкт-Петербург”, 1913), 119.

<sup>53</sup> В. В. Шелохаев, *наведено дело*, 200–205.

Лева фракција држала се мишљења да ће рат довести до револуционарних потреса. У приватном разговору бивши професор Московског универзитета А. А. Кизеветер тврдио је да је влада „добро запамтила унутрашње последице рата са Јапаном”.<sup>54</sup>

Од тога је страховао и део московске десне фракције,<sup>55</sup> док је лист „Земшчина” („Земщина”), познат по својим германофилским ставовима, све време пласирао „теорије завере”, сматрајући да се иза прословенске агитације дела штампе крију „масонске интриге”, чији је циљ да Русија и Немачка буду сатрвене у рату и да се на тој основи изазове нови револуционарни метеж.<sup>56</sup> Управо на то су, према извештајима тајне полиције, рачунале левичарске партије у већини региона, али и Финци, Пољаци и балтички народи. Према непотврђеним информацијама тајне полиције, морнари Црноморске флоте чак су планирали да протестују против учешћа у борбеним дејствима.<sup>57</sup> Револуционарне партије много су мање страховале од „јачања национализма и реакције у случају победоносног ангажовања Русије у корист Словена”.<sup>58</sup>

Прилично специфичан став заузели су представници буржоазије. Они су већ другу годину за редом, од почетка италијанско-турског рата 1911. године, трпели губитке због нарушеног режима пловидбе у црноморским мореузима, кроз које се одвијао знатан део руског извоза, у првом реду извоза житарица. Без обзира на чињеницу да је принос хлебног жита порастао за 26%, приход од његовог извоза смањιο се за 37%.<sup>59</sup> Из тих разлога председник бугарског парламента Стојан Данев, који је пред почетак Првог балканског рата посетио Одесу, наишао је тамо на негативан однос локалних пословних људи према могућем сукобу, којим се у принципу могао решити и проблем црноморских мореуза.<sup>60</sup> Разбуктавање рата претило је да ће проузроковати још веће губитке код буржоазије. Како је јављао агент московске тајне полиције, међу трговачко-индустријским круговима провејавао је став да су „симпатије, симпатије, али да не смемо заборавити на сопствене

<sup>54</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 3.

<sup>55</sup> Исто, Л. 2.

<sup>56</sup> Борис С. Котов, *Образы Германии и Австро-Венгрии в российской прессе накануне Первой мировой войны. 1912-1914 гг. (по материалам либеральной и консервативной печати)*, необјављена докторска дисертација Москва, 2014, 183.

<sup>57</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 150б.

<sup>58</sup> Исто, Л. 17.

<sup>59</sup> Леонид Е. Шепелев, *Царизм и буржуазия в 1904-1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики* (Ленинград: Наука, 1987), 21.

<sup>60</sup> Стојан Данев, *Мемоари* (Софија: УИ „Св. Климент Охридски”, 1992), 140.

економске интересе”.<sup>61</sup> Сличне садржине био је и извештај његовог колеге из Јарославља, који је тврдио да иста категорија становништва губерније „забављена сопственим бригама, веома млако реагује на догађаје на Балкану, (...) и држи се по страни од активног учешћа у манифестацијама”.<sup>62</sup> Аналогно је било и мишљење савременика догађаја К. Арсењева, које је изнео у листу „Руске ведомости” („Русские ведомости”, који је сумирао догађаје из 1912. године: „без обзира колико велико било саосећање са Грцима и Словенима, који су проливали крв за независност и слободу, без обзира колико примамљиво звучали гласови који се залажу за оружано мешање у вековни сукоб, ратоборно расположење не наилази на подршку људи закупљених великим пословима у свом домазлуку”.<sup>63</sup>

Чиме су се руководили заговорници рата? У првом реду жељом за очувањем престижа. Умерени кругови у престоници сматрали су рат допуштеним само у случају оружаног мешања Аустроугарске или „повреде достојанства Русије”.<sup>64</sup> Кадет В. А. Маклаков говорио је да „Русија не сме да пере руке” од догађаја на Балкану, пошто би то значило знак слабости земље и нанело „веома тежак ударац престижу Русије, и то не само у иностранству већ и међу широким слојевима руског друштва”.<sup>65</sup> Харковски жандарми извештавали су да ће ако „Русија и мимо своје воље, а ради очувања сопственог достојанства”, буде принуђена да уђе у рат, тај рат бити популаран.<sup>66</sup> Њихове колеге из централне Русије сматрали су да ће „уздужаност Русије у случају агресивне политике Аустрије изазвати горак осећај у народним масама и нападе опозиције на слабост Русије, и на политику владе која је довела до те слабости”.<sup>67</sup> Овакво схватање рата није било реткост. Петербуршка академска јавност била је уверена да ће у случају да Аустрија нападне и порази Србију „доћи до излива незадовољства и окривљавања владе за неактивност”.<sup>68</sup> Начелник Кијевског одељења тајне полиције био је уверен да „оружана интервенција као идеја подршке Словенима нема утемељења (...), али би чврст став којим се не дозвољава Аустрији да посеже за интересима Русије био дочекан са симпатијама”.<sup>69</sup>

---

<sup>61</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 21об.

<sup>62</sup> Исто, Л. 12.

<sup>63</sup> *Русские ведомости*. 1 јанвар 1913.

<sup>64</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 30 об.

<sup>65</sup> Исто, Л. 2об.

<sup>66</sup> Исто, Л. 21.

<sup>67</sup> Исто, Л. 20.

<sup>68</sup> Исто, Л. 33об.

<sup>69</sup> Исто, Л. 24об.

У новембру 1912. године јавно мњење је све више и више било расположено за ратну опцију. Председник владе В. Н. Коковцов поздравио је 5. децембра 1912. у Таврическом дворцу нови сазив Државне думе и том приликом изнео погледе и планове владе у односу на блиску будућност. Није могао а да се не дотакне и „питања на које су усмерене ваше бриге и пажња као и пажња читаве Русије”. Његове речи биле су дипломатски испразне. Влада је, по његовим речима, при доношењу одлуке требало да се руководи историјским везама и „савременом политичком ситуацијом” и да се труди да оствари оно што је „заиста могуће, не допуштајући да на то утичу емоције”. На крају свог говора он је изјавио да се залаже за очување европског мира и изразио наду да „ток будућих догађаја - неће дирнути у животне интересе Русије, које морамо бранити свим средствима у име части и достојанства наше отаџбине”.<sup>70</sup>

Тим наступом премијера нису били задовољни баш сви депутати. Монархиста В. В. Шуљгин изјевиио је да је обраћање премијера требало бити оштрије и да је требало истаћи „да ми рат не желимо, али га се ни не бојимо”. Октобарист Н. П. Шубински истицао је да се постојећом политиком издаје „заветна улога Русије”. Ни либерали нису показивали мирољубивост. Кадет Н. В. Некрасов сматрао је да је у изјави премијера недостајало јасноће и сигурности,<sup>71</sup> док је В. А. Маклаков 7. децембра са скупштинске говорнице изјављивао да је требало рећи да Русија не жели компликације, „али их се и не боји”. П. Н. Миљуков је 13. децембра у Думи јавно бранио став Владе, износећи да руског сељака „не смемо водити на кланицу” ради другоразредних интереса.<sup>72</sup> Међутим, он је очигледно остао у мањини.

Описану слику потврђује и извештај бугарског посланика С. Бобчева својој влади. У децембру 1912. године он је јављао да део руске јавности жели по сваку цену да удовољи српским интересима. На челу заговорника те струје, по његовом мишљењу, налазила се редакција листа „Ново време”. Прогресивна штампа и оба пола политичке јавности залагали су се за примат интереса Русије, док се велики део јавности бојао рата и задржавао се само на изразу симпатија према словенској браћи. Страх од ратне претње није био перманентан. Према речима С. Бобчева ставови су се мењали из часа у час. У једном моменту сви су мислили да се земља налази на

<sup>70</sup> *Стенографические отчеты...*, Стб. 279–280.

<sup>71</sup> Б.Д., Гальперина, З. И. Перегудова, В. И. Старцев, *наведено дело*, 14–15.

<sup>72</sup> В.В. Шелухаев, *наведено дело*, 207–208.



ивици рата са Аустроугарском, док би већ следећег дана спокојство савладало бриге.<sup>73</sup>

На крају, свесна опасности ситуације, не добивши чврста - уверавања о пуној подршци од савезника, руска дипломатија пристала је на стварање Албаније. „Ново време” је тај пристанак одмах назвало „дипломатским Мукденом”.<sup>74</sup> Ипак, опасност од рата била је одложена. Како је с правом закључио бугарски историчар И. Илчев, „учињени уступци су убрзали распад балканског савеза, али су одложили озбиљну међународну кризу која је у појединим моментима претила да прерасте у европски рат”.<sup>75</sup>

У јесен 1912. године руско друштво се поделило. Највећи број политичара и јавних гласила оштро су се залагали за снажну подршку српским захтевима, све до објаве рата Аустроугарској. Долазило је чак до тога, како су примећивали агенти тајне полиције, да се московски листови који су им се противили нису ушћивали да штампају чланке са супротним мишљењем да не би изгубили на популарности.<sup>76</sup> Као резултат тога, како закључује руска научница Ј. Г. Кострикова, део јавности прешао је ону линију иза које се на општеевропски рат престало гледати као на велику претњу. „Реч *рат* лако се изговарала на *патриотским* манифестацијама, све више појављивала на страницама новина.”<sup>77</sup> Мир је као тема тако све више уступао место престижу.

Монархисти и октобаристи, са ретким изузецима, односили су се према питању рата позитивно, али се заштита интереса Београда као мотив код њих јављала веома ретко. Без обзира на то колико су се српски емисари трудили да објасне руској јавности важност поседовања луке на Јадрану за Србију и апсурдност стварања албанске државе, за те кругове основни мотиви за деловање били су интереси и престиж Русије.

Кадети су показивали уравнотеженије и дубље познавање ситуације, узимали у обзир интересе Србије и саосећали са Србима. Притом је део партијског чланства сматрао да та солидарност може ићи и до оружане интервенције у српску корист. Други део је пак сматрао да на првом месту треба да буду интереси саме Русије. Ти

---

<sup>73</sup> ГАРФ. Ф. Р8091. Оп. 36. КМФ-5. Болгария, поступление 3А-36. Ед. хр. 84. Л. 15-18.

<sup>74</sup> Е.Г. Кострикова, *наведено дело*, 271.

<sup>75</sup> Иван Илчев, *България и Антантата през Първата световна война* (София: Наука и изкуство, 1990), 20.

<sup>76</sup> ГАРФ. Ф. 102. Оп. 121. 4-е делопроизводство. 1912 г. Ед. хр. 278. Л. 2об.

<sup>77</sup> Елена Г. Кострикова, *Российское общество и внешняя политика накануне Первой мировой войны. 1908-1914* (Москва: ИРИ РАН, 2007), 398-399.

интереси подразумевали су заузеће мореуза, док рат са Аустро-угарском због Србије, сматрали су, није могао да реши тај проблем. Међутим, поведени општом атмосфером у друштву, и либерали су постепено прелазили на милитантне позиције.

Политичке партије левице, које су одбацивале рат као начин решавања спорова, у највећем броју случајева планирале су да искористе ситуацију насталу ратом за реализацију сопствених циљева, у чему су са њима били солидарни сепаратистички настројени Пољаци и балтички народи.

Од рата је највише страховала буржоазија, која је маштала о 20 година мирног спољног и унутрашњег развоја. Тај део друштва није проклињао министра иностраних послова С. Д. Сазонова због уступака Аустроугарској на јадранској обали, већ га је благосиљао. Како је касније причао своме потчињеном, на сајму у Јарослављу бацио се пред њега на колена „један чувени руски трговац“ да искаже захвалност јер је Сазонов „за време балканских ратова спасао Русију од рата”.<sup>78</sup>

Слутње о рату продирале су и у сеоску средину. А. А. Замараев, становник села Тотма у Вологодској губернији, у свом дневнику свео је рачуне за 1912. годину: „Та година била је за Русију мирна. Рата и нереда није било. Само нам је крајем године Аустрија запретила па је Русија била у приправности.”<sup>79</sup> Истовремено нико није разумевао ни узроке ни поводе за то, јер је, како је то показало истраживање из 1914. године, у селима било мало писмених и нико није читао новине.<sup>80</sup> Због тога је, када је у Првом светском рату питао војнике у рововима о узроцима рата, генерал А. А. Брусилов добио следећи одговор: „Неког тамо ерц-херц-перца и његову жену убио је неко, а затим су Аустријанци желели да за то оптуже Србе. Међутим, ко су Срби није знао готово нико. Шта је Словенство било им је тек магловито познато, а због чега су Немци због Србије напустили да ратују било им је чудно.”<sup>81</sup>

Одлука коју је донело руско руководство у јесен 1912. године да не зарати са Аустроугарском због заштите српских интереса није

---

<sup>78</sup> Юрий А. Соловьев, *Воспоминания дипломата. 1893-1922* (Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1959). URL: [http://dugward.ru/library/solovyev\\_diplomat/solovyev\\_vosp\\_diplomata.html#madrid](http://dugward.ru/library/solovyev_diplomat/solovyev_vosp_diplomata.html#madrid) (Приступљено: 22. септембра 2017).

<sup>79</sup> Дневник Тотемского крестьянина..., 56–57.

<sup>80</sup> Николай Александров, „Мы сначала возьмем Краков, а потом уже Берлин – Костромская деревня в начале войны”, *Родина*, № 6 (2014), 112.

<sup>81</sup> Алексей А. Брусилов, *Воспоминания* (Москва: Воениздат, 1963), 82.

могла да спречи избијање Првог светског рата. Она га је тек одложила. Међутим, антиаустријска хистерија која је започела те јесени и наставила се на пролеће 1913. године кроз славенофилске демонстрације и приредбе<sup>82</sup> утицала је да расположење руског јавног мњења еволуира ка позитивном ставу према рату. То је, у комбинацији са чињеницом да аустроугарски захтеви 1914. године нису само представљали препреку за економски развој Србије већ су доводили у питање и њено постојање као државе, послужило као узрок за патриотско одушевљење и позитиван став јавности према уласку Русије у Први светски рат.

*Са руског превео  
потпуковник др Далибор Денда*

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

### **Необјављени извори:**

Государственный архив Российской Федерации – ГАРФ (Државни архив Руске федерације – Москва)

Государственный архив Волгоградской области – ГАВО (Државни архив Волгоградске области)

### **Објављени извори:**

*Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878-1917, Серия вторая, 1900–1913, Т. 20, Ч. II, 14 августа – 17 октября 1912 г, (Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1940).*

*Особые журналы Совета министров Российской империи. 1909–1917 гг. (1912 год.), Сост. Б.Д. Гальперина. (Москва: РОССПЭН, 2004).*

*Падение царского режима. Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайно Следственной Комиссии Временного Правительства, Т. 6. (Москва–Ленинград: Государственное - издательство, 1926),*

*Стенографические отчеты / Гос. дума, четвертый созыв, сессия первая. Заседания 1-30: (с 15 ноября 1912 г. по 20 марта 1913 г.) (Санкт Петербург: Гос.тип, 1913)*

---

<sup>82</sup> О њима видети: Никита С. Гусев, „Разгон манифестаций в поддержку славян в Росси весной 1913 года”, *Славяноведение*, № 3 (2018).

**Мемоарска и дневничка литература:**

- Блок, Александр. *Дневник*. Москва: Советская Россия, 1989.
- Брусилов, Алексей А. *Воспоминания*. Москва: Воениздат, 1963.
- Данев, Стоян. *Мемоари*. Софија: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Дневник Тотемского крестьянина А.А. Замараева. 1906–1922 год*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 1995.
- Коковцов, Владимир Н. *Из моего прошлого. Воспоминания 1911–1919*. Москва: Современник, 1991.
- Nekludov, Anatoly. *Diplomatic reminiscences before and during the World War, 1911–1917*. New York: E. P. Dutton and Company, 1920.
- Ольденбург, Сергей С. *Царствование Императора Николая II*, Т. 2. Мюнхен: О-во распространения рус. нац. и патриотической лит., 1949.
- Сазонов, Сергей Д. *Воспоминания*. Минск: Харвест, 2002.
- Соловьев, Юрий А. *Воспоминания дипломата 1893–1922*. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1959.
- Толстой, Иван И. *Дневник. 1906–1916*. Санкт Петербург: Фонд регион. развития Санкт-Петербурга, 1997.
- Штрандтман, Василий Н. *Балканские воспоминания*. Москва: Книжница, 2014.

**Штампа:**

Русские ведомости. 1 январ 1913.

**Литература:**

- Александров, Николай. „Мы сначала возьмем Краков, а потом уже Берлин – Костромская деревня в начале войны“. *Родина*, № 6 (2014).
- Военная промышленность России в начале XX века 1900–1917. Москва: Новый хронограф, 2004.
- Гальперина, Берта Д, Перегудова, Зинаида И, Старцев, Виталий И. „Донесения Л.К.Куманина из Министерского павильона Государственной думы, декабрь 1911 – февраль 1917 года“. *Вопросы истории*, № 2, (1999).
- Гусев, Никита С. „Болгария и Сербия в 1912–1913 гг.: соперничество за статус «любимца» России на Балканах“, *Вынужденное сосед-*

ство — добровольное приспособление в дипломатических и межнациональных отношениях в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе XVIII-XXI вв, ур. О. В. Хаванова. Москва, Санкт Петербург: Нестор-История, 2017.

Гусев, Никита С. „Какие вообще высказываются соображения по вопросу желательности вмешательства России в славянский вопрос”: доклад Департамента полиции об отношении населения России к возможности общеевропейской войны в 1912 г., *Славянский альманах*, Вып. 1–2. (2017), 426–439.

Гусев, Никита С. „Разгон манифестаций в поддержку славян в Росси весной 1913 года”, *Славяноведение*, № 3 (2018).

Илчев, Иван. *България и Антантата през Първата световна война*. София: Наука и изкуство, 1990.

Кострикова, Елена Г. *Российское общество и внешняя политика накануне Первой мировой войны. 1908–1914*. Москва: ИРИ РАН, 2007.

Кострикова, Елена Г. *Геополитические интересы России и славянский вопрос: Идеиная борьба в российском обществе в начале XX века*. Москва: Кучково поле, 2017.

Котов, Борис С. *Образы Германии и Австро-Венгрии в российской прессе накануне Первой мировой войны. 1912–1914 гг. (по материалам либеральной и консервативной печати)*, необјављена докторска дисертација. Москва, 2014,

Кошутич, Радован. *Сербский народ и аннексия Боснии и Герцеговины*. Санкт Петербург: Типография М.А. Александрова, 1908.

Литературное наследство. Т. 95: Горький и русская журналистика начала XX века Неизданная переписка. Москва: Институт мировой литературы имени А.М. Горького РАН, 1998.

Писарев, Юрий А. *Великие державы и Балканы накануне Первой Мировой войны*. Москва: Наука, 1985.

*Сръбските интриги и коварства срещу България 1804–1914*. София: Анико, 2009.

Табурно, Иероним П. *О сербских битвах (впечатления очевидца войны сербов с турками 1912 г.)*. Санкт Петербург: Новое время, 1913.

Троцкий, Лев. *Перед историческим рубежом. Балканы и Балканская война*. Санкт Петербург: АНО „Новый Прометей”, 2011.

Чубинский, Михаил П. „Балканская война и вопросы культуры”, *Славянский вопрос в его современном значении*. Санкт Петербург: издательство „Санкт-Петербург”, 1913.

Шелохаев, Валентин В. *Либеральная модель переустройства России*. Москва: Росспэн, 1996.

Шепелев, Леонид Е. Царизм и буржуазия в 1904-1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики. Ленинград: Наука, 1987.

**Dr. Nikita S. Gusev**, Senior Research Fellow  
Institute of Slavic Studies of Russian Academy of Sciences  
Moscow (Russian Federation)  
E-mail: gusevns@gmail.com

## **DID THE RUSSIANS WANT WAR? RUSSIAN SOCIETY AND THE SERBIAN-AUSTRIAN CONFLICT OF 1912-1913.**

### **(Summary)**

*The First Balkan War, in which Serbia sought access to the Adriatic Sea, began in the autumn of 1912. However, Belgrade's claims were disputed in Vienna, which advocated the creation of Albania within its borders, thus putting an end to Serbian plans. None of the parties were willing to concede, with the Austro-Hungarian government making threats. This article deals with the attitude of different strata of Russian society to the possibility of war in the defense of Serbia and analyzes the reasons for their positions. It is stated that the society became more and more ready for war, but not because of the protection of Serbia, but because of the preservation of a sense of dignity before the aggressive actions of Austria-Hungary.*

**KEYWORDS:** *Balkan wars, Russian society, Serbia, Austria-Hungary, Serbian-Austrian conflict of 1912*